

Klarahuset – kontor med anor från fattigvården

Hembygdsförbundet tar tillvara och levandegör natur- och kulturarvet i hela Sverige. Hembygdsrörelsen växte fram i början av 1900-talet som en reaktion mot industrialismen med fokus på att bevara den gamla folkkulturen. Idag samordnar Sveriges Hembygdsförbund över två tusen hembygdsföreningar och är verksamma inom en mängd områden.

Vårt kansli ligger i Sabbatsberg – lämpligt nog i en byggnad med anor. Byggnaden uppfördes 1814 för den fattigvård som då bedrevs i området och i modifierad form ända till 1995.

Fattigvård

Innan dagens socialvård var etablerad fanns samhällets fattigvård. På 1700-talet ålades kyrkoförsamlingarna att svara för dem som inte kunde försörja sig själva. Redan 1751 köpte församlingen tomten med Sabbatsbergs gamla malmgårdsbyggnad och utvidgade verksamheten. Vårt hus, Klarahuset *), kom att fungera som arbetsinrättning för sådana fattiga som fortfarande kunde arbeta och inte var helt beroende av fattigvården på grund av ålder eller sjukdom. Arbetsuppgifterna bestod i t ex spinning och strumpstickning. Förutom lokaler för de fattiga fanns i Klarahuset bostäder för sysslomannen, vaktmästaren och predikanten, sammanträdesrum för fattighusets direktion samt kök med matservering för de boende.

Ursprungligen fanns på bottenvåningen en bostad om fem rum och kök samt ett stort, allmänt kök och några bostadsrum och ett större sjukrum. I de båda våningarna låg på vardera plan tre arbets-salar och en sjuksal. Vindsvåningen innehöll en stor arbetssal som upptog hela husets längd. Byggnaden har därefter genomgått flera ombyggnader och interiören präglas numera av de förändringar och moderniseringar som utfördes i mitten av 1900-talet när Sabbatsberg blev ålderdomshem. Sedan 1995 förvaltar AB Stadsholmen byggnaden och hyr ut till kontor.

Valentin Sabbath

Men området har mycket gamla anor. På Magnus Ladulås tid fanns i denna del av nuvarande Vasastaden gården Rörstrand. Magnus donerade 1286 denna gård och andra till kyrkan för att försörja Klara nunnekloster *) som etablerades på platsen för dagens Klara kyrka. Gustav Vasa lät riva klostret under reformationen på 1500-talet och med tiden övergick området till förnämna Stockholmare som lät bygga bl a Karlbergs och Rörstrands slott på 1600-talet.

Vid slutet av 1600-talet invandrade Valentin Sabbath från Tyskland och etablerade sig snart som en framgångsrik krögare i Stockholm. Han blev mycket förmögen och köpte 1709 området runt vårt kansli för att bygga sig en malmgård. Den egentliga anledningen till Sabbaths etablering så långt utanför staden var dock att öppna en värdshusrörelse. Platsen var lämplig eftersom här gick landvägen till Rörstrands slott och Karlbergs slott som båda efter sen stora slottsbranden 1697 nyttjades av kungliga hovet. Dessutom hade utvärdshusen vid denna tid kommit på modet. Sedan 1792 är Karlberg Krigsakademi för officerare och därmed världens äldsta krigsakademi på samma plats och i samma byggnad. På Rörstrand tillverkades i två hundra år fram till 1926 förstklassigt porslin av Rörstrands Porslinsfabrik och dess slott ingick i verksamheten, bland annat som bostad för disponenten.

Kurort

År 1717 stod Sabbaths bebyggelse färdig och fick namnet Sabbatsberg. Anläggningen bestod av bl a en huvudbyggnad och två flyglar. Den ena flygeln var själva värdshuset medan den

andra innehöll stall, loge och lada, och låg på den plats där Nicolaihuset byggdes 1758. Till egendomen hörde åkrar, trädgårdar och karpdammar.

Efter 1734 fanns även en hälsobrunn i området. På denna tid kom vistelser vid brunnsorter med bad- och vattenkurer i ropet. På vissa platser kan grundvattnet vara särskilt rikt på mineraler – särskilt järn – och Valtentin Sabbaths brunn fick gott rykte. Till en början fick brunnsgästerna bo i Sabbaths värdshus (nuvarande kyrka). Brunnssverksamheten fortsatte även när fattigvården pågick. Det blev en egen rörelse som sköttes av fattighusdirektionen. Katarinahuset byggdes år 1767 som nytt värdshus för brunnsgästerna, eftersom det gamla värdshuset hade blivit kyrka för fattigvården. Denna byggnad finns kvar än idag.

Kurverksamheten utvecklas till sjukhus

I öst låg de dammar som urschaktats på lera för tegeltillverkning och som Sabbath ville ha till karpodling. Brunnsläkaren, professor E. Gadelius, hade år 1807 inrättat ett brunnslasarett, som låg lite avsides, mellan dammarna. Lasarettet var även det avsett för fattiga som fick fri bostad, kost och vård. Medlen erhöles genom insamling bland brunnsgästerna samt genom kollekt i Jakobs kyrka.

Området behöll sin lantliga prägel fram till mitten av 1800-talet. Befolkningen ökade från ca 90 000 invånare till 300 000 invånare vid sekelskiftet 1900. Behovet av sjukvård ökade och Sabbatsbergsområdet var redan etablerat.

På 1870-talet tjänade det gamla värdshuset, Katarinahuset, som provisoriskt sjukhus medan Sabbatsbergs sjukhus byggdes. Entrén till det nya sjukhuset låg mot Torsgränd med infart från Torsgatan. Runt sjukhusets paviljonger anlades en sjukhuspark för rehabilitering av patienter. Vasaparken styckades av från sjukhusområdet och anlades år 1898. År 1900 öppnade **Barnasylen** – ett korttidsboende för barn till familjer som råkat i akut bostadsbrist.

Sabbatsbergs sjukhus byggdes senare ut vidare åt öster. Huvudbyggnaden byggdes 1914 ut med fler paviljonger och entrén flyttades till Dalagatan. Totalt fanns nu 819 sjukplatser och vattenklosetter i samtliga byggnader. Det blev mycket modernt med elektriskt ljus och fick Sveriges första röntgenanläggning.

Andra närliggande verksamheter

När man tittar på gamla kartor inser man att omgivningen har hyst annat än fattigvård och sjukhusverksamhet, och vars existens har glömts bort. Bara 50 meter SO om Klarahuset låg 1884-1957 den stora runda **Gasklockan** i vacker tegelornamentik. Klockan uppfördes passande nog i en gammal karpdamm och tjänade som reservoar för stadsgasen, vilken tillverkades av stenkolk vid Klaraverket från 1853. Gasen användes primärt till gatubelysning, men finns kvar i form av biogas med vidsträckt användning.

På tomten rakt över Torsgatan, där Bonnier idag huserar, låg **Stockholms lokstallar** – en unik halvcirkel med vändskiva för loken. Ånglok fordrar mycket skötsel och här var många personer sysselsatta från 1880-talet när järnvägen norrut från Stockholm var byggd. Väster om lokstallarna fanns **Atlas Mekaniska verkstad** 1873-1927, vilken idag ingår i Atlas-Copco med sina 39.000 anställda.

Mycket känt är också **Rörstrands porslinsfabrik** som låg vid Barnhusviken 400 meter västerut från Klarahuset. Tillverkningen startade redan 1727 och år 1900 arbetade omkring 1,100 personer i fabriken. 1926 flyttade tillverkningen till Göteborg och Lidköping, varvid fabriken revs och ersattes med bostäder.

Läget idag

Vi som arbetar i Klarahuset känner stor sympati med alla som varit verksamma i området i forna dagar. Ibland tycker vi oss höra glam från kungligheter som är på väg till Karlbergs slott och någon gång klagande fattighjon under strävsamt och tråkigt arbete på vinden. Men oftast hör vi från entusiastiska hembygdsvänner som behöver vår service. Och det är vi glada för!

Ann Pettersson
Hembygdskonsulent

Källor:

- Wikiedia
- Stockholms monografier nr 129
- <http://norrholm.myor.se/studier/sabbatsberg.html>
- <http://runeberg.org/svlatid/1900/0577.html> (Barnasylen)

*) Klara kommer av **klarissorna**, nunnedelen av tiggardorden **franciskanerna** på 1200-talet. Stiftare var Klara av Assisi (Sankta Clara) och Magnus Ladulås skänkte mark på bl a nuv Norrmalm till klostret, som låg vid dagens Klara kyrka.

Vissa verksamheter som var verksamma ca år 1910. Klarahuset i rött.

***Klarahuset 1934 – då församlingshem för Klara församling.
Byggt 1814 och vindvåningen inredd 1866.***

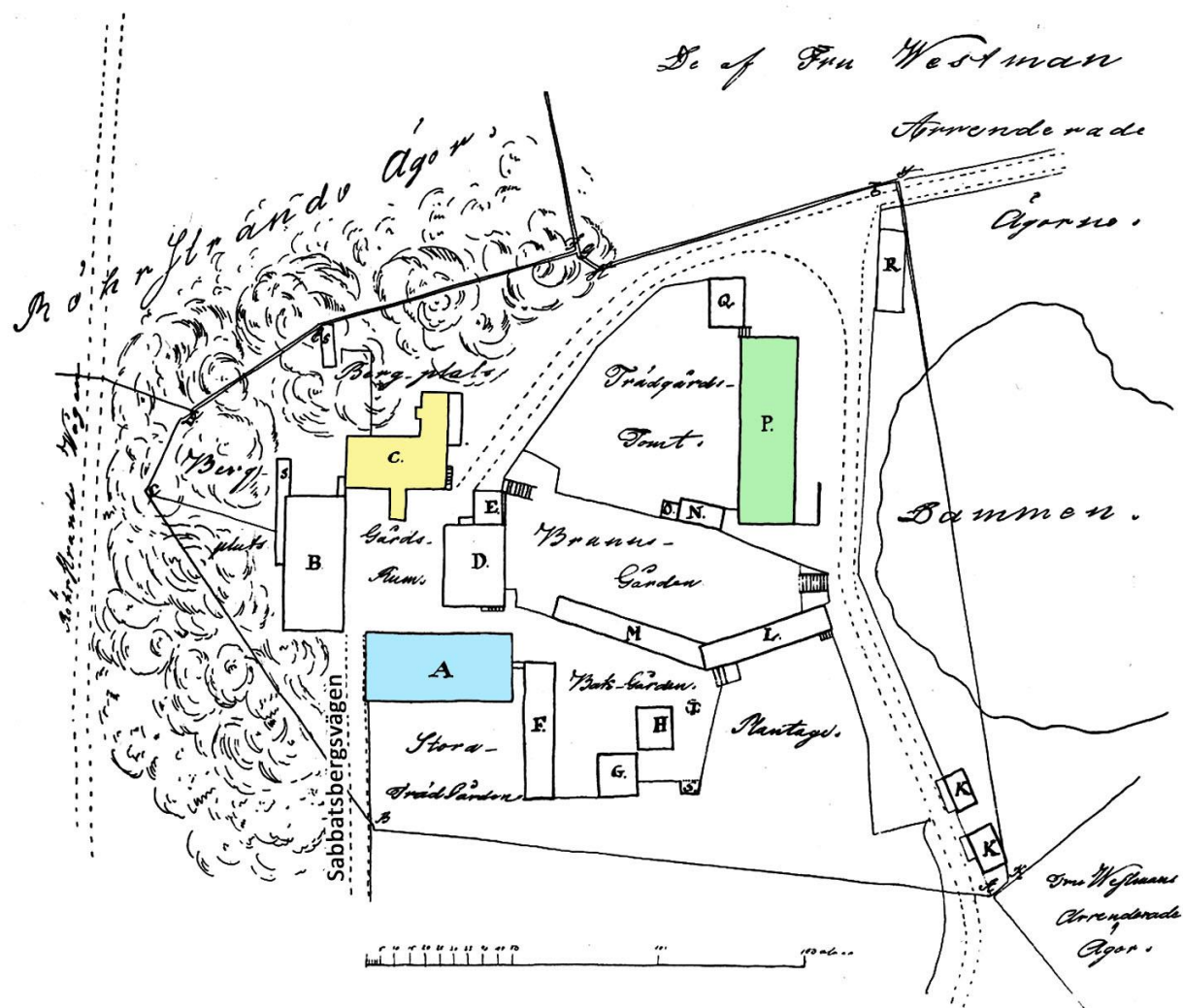

Fig. 2. Stadsingenjör Hieronymus van der Burgs karta över Sabbatsbergs fattighus och hälsobrunn 1815. A »Sabbatsbergs nybyggda arbets- och fattighus» (Klarahuset), B gamla fattighuset (Nikolaihuset), C kyrkan, D sysslomans- och vaktmästareboställe, E iskällare, F stall och fähus, G kök för fattighjonen, H badhus, I brunnen till badhuset, K brunnslasarett, L brunnshuset, M öppet skjul vid brunnsgården, N apoteket, O rum för brunnsläkaren, P värdshuset, Q värdshusköket, R skjul för hästar och åkdon, S avträden, T grindvaktarstuga. Stockholms stads brandförsäkringskontor.

Karta från 1815. Blått = Klarahuset (1814), Gult = Malmgården - numera kyrka (1717),
Grönt = Katarinahuset/Värdshuset (1767)

Lokomotivstallarna på nuv Bonniers tomt omkring år 1900. Loken tas in på kvällen för genomgång och påfyllning med kol och vatten, Vändskivan i mitten, Klarahuset till höger.

Stockholms stads barnasyl.

Asylinrättningar äro visserligen barmhärtighets- och fattigvårdsfrågor, men då vissa asyler, nämligen s. k. barnasyler, bereda husvilla, i skollåldern varande barn vård och husrum, berör frågan i visst afseende äfven pedagogiska intressen, såsom skolgången m. m. För Svensk Läraretidnings läsare kan det ju vara intressant att veta, huru Sveriges första barnasyl är inrättad.

Till en storstads skuggsidor af betänkligen bostadsbristen, hvilken, hvad hufvudstaden beträffar, hotar att blifva permanent för en hel del fattiga människor; om hvilka knappast annat kan sägas än, att de hafva många barn samt hafva svårt att på dagen erlægga de högt uppdrifna hyrorna. Lägenheten blir uppsagd, och dess innehafvare måste afflytta utan att ha kunnat få annan bostad. Det lilla bohaget får då hysas in på något vindskontor hos hjälpsamma grannar. Man, hustru och barn få, ofta på skilda håll, söka en tillfällig bostad än här, än där hos släktingar och vänner - och många stå ändå på gatan. Att barnens skolgång och uppfostran kommer att lida men, då föräldrarna bli hemlösa, är själfklart. För att rädda barnen undan bostadsbristens och inneboendesystemets faror beslöt Stockholms fattigvårdsnämnd, på tillstyrkan af fattigvårdsinspektören Lindblom, att inrätta barnasyler, där barn och husvilla mödrar kunde få ett tillfälligt hemvist, under det fadern sökte skaffa bostad. Särskilda asyler för husvilla män äro också inrättade.

* * *

Stockholms första barnasyl är belägen vid Sabbatsbergs ålderdomshem. Den invigdes för sitt ändamål den 1 april 1900. Den ljusa och luftiga byggnaden är uppförd af trä i s. k. paviljongstil. Asylen, byggd i formen af ett T, är i midten genomdragen af tvänne breda, ljusa och rymliga korridorer. På ömse sidor om dessa ligga dels rum, afsedda för äldre barn, dels rum för mödrar med dibarn. För de äldre barnen finnes ett dagrum för gossar och ett för flickor. Här få barnen intaga sina måltider, läsa sina läxor, flickorna utföra handarbeten m. m. På hvar sin sida om midtelkorridoren ligga gossarnas och flickornas sofsalar. Dessa äro visserligen enkla men luftiga och ändamålsenliga med afseende på ventilation m. m. I hvarje sal äro 24 sof-platser anordnade. Dessa utgöras af små järnsängar, bäddade med halmbolster, örngått och filt. Hvarje barn har sin bädd. Bredvid, med ingång från sofsalen, ligga s. k. snyggningsrum, ett för gossar och ett för flickor. Här äro anbragta tvättfat rundt om väggarna och i omedelbar förbindelse med vattenledningen, som är försedd med två kranar, af hvilka en lämnar kallt och en varmt vatten. Särskildt badrum finnes äfven.

Gemensamt sofrum finnes för barn mellan 2-5 år, men dessa hafva ett särskildt lektrum med några små låga möbler. En trappa upp ligger personalens rum.

Kl. $\frac{1}{2}$ 7 väckas de barn, som gå i skolan. Sedan de tvättat och klädt sig samt bäddat upp sina sängar, måste läxorna än en gång öfverläsas, hvarefter barnen erhålla frukost, bestående af kokt mjölk och en varm rätt. Efter frukosten skynda de så till skolan med litet tilltugg som mellanmål under skolrasterna, lämnadt af den välvilliga föreståndarinnan.

De yngre barnen stiga upp senare och erhålla vid tvättningen och påklädandet hjälp af de husvilla mödrarna och personalen på asylen.

Kl. ½ 2 äro barnen åter från skolan. Ett godt middagsmål, bestående af två rätter mat, står då färdigt för dem. Barnen få efter middagen så godt de kunna hjälpa till med hvarjehanda göromål inom asylen. Ledig tid till läxläsning och lek ha de dessutom under e. m. De rymliga korridorerna lämpa sig väl som lekplatser, och de synas också vara eftersökta som sådana.

Intet barn får utan tillstånd lämna asylen och gå ut på gatan. Ett högt plank med särskild ingång hindrar också de små att tanklöst bryta mot detta förbud. Senast kl. 8 måste barnen vara i säng, sedan de vid 7-tiden fått kvällsvard, bestående af gröt och mjölk.

Asylen kan mottaga ända till 92 barn och dessutom 30 mödrar. Vid mitt besök uppgick antalet mödrar och barn tillsammans till 68.

Asylvistelsen för mödrar och barn är begränsad till högst en månad, under hvilken tid familjefadern och modern få hjälpas åt att skaffa bostad.

Lyckas detta, återtager hemmet snart nog sina vanliga former. För de till Stockholms kommun hörande fattiga är vistelsen å asylen kostnadsfri. Skulle vidriga förhållanden göra, att familjen ej inom en månad får husrum, kan det medgifvas högst en månads förlängd vistelse å asylen.

Inom närmaste framtiden kommer en dylik barnasyl att inrättas äfven å Söder.

Genom dessa asyler räddas de hemlösa barnen från namnlöst elände, och deras skolgång kommer ej att taga skada. Modern, som oftast följer barnen till asylen, har visserligen närmaste tillsynen öfver dem. men föreståndarinnan har i sista hand att öfvervaka barnens skolgång och uppfostran i öfrigt

G. T.